

שלומי גייסקין

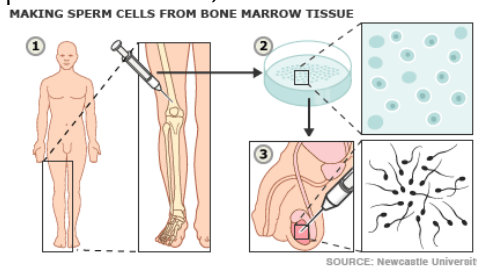
הפרייה באמצעות "זרע מלאכותי"

ראשי פרקים:

- א. זרע מלאכותי
- ב. שיקולים הלכתיים
 - קביעת אבהות
 - מצוות פרו ורבו
 - ייצור זרע ממח עצמות של נפטר
 - וקדשתו
 - פדיון בכור וירשתו
 - ממזרות – קרבת משפחה בין תורם למופריה
 - הכשר ממזרים ופסולי חיתון
 - ייבום
 - עילה לגירושין
 - ג. סיכום

א. זרע מלאכותי

חוקרים מהמכון לגנטיקה אנושית באוניברסיטת גטינגן¹ שבגרמניה פירסמו השנה מחקר², לפיו הצליחו לייצר באופן מלאכותי תאי זרע ראשוניים (לא-בוגרים) ממח עצמות אנושי. אם וכאשר הטכנולוגיה תפותח, וההערכה היא שהדבר ייקח לכל הפחות חמש שנים, אפשר יהיה להפיק



באופן מלאכותי תאי זרע עבור גברים שתאי הזרע שלהם נפגמו מסיבות שונות, ביניהן כימותרפיה. צוות המדענים נטל תאי מח עצמות ממתנדבים (גברים), ובודדו מהם תאי גזע, המסוגלים להתמין

ולהתפתח למגוון סוגי רקמות שונים. החוקרים הצליחו לגדל מהם תאי זרע ראשוניים – ספרמטוגוניים (spermatagonial) – תאים שנוצרים באשך של העובר ובגיל ההתבגרות מתרבים לתאי זרע.

תאי נבט ראשוניים (Germ Cells) צריכים להתפתח לאורך מסלול נקבי או זכרי מובחן כדי ליצור תאי זרע ראשוניים (spermatozoa) הנוצרים באשך של העובר ובגיל ההתבגרות מתרבים לתאי זרע, או תאי ביצית בלתי-בשלה

1. Institute of Human Genetics, University of Göttingen.
2. N. Drusenheimer et al. Putative human male germ cells from bone marrow stem cells. *Society of Reproduction and Fertility supplement*. 2007;63:69-76.

(oocyte) הנדרשים לְבִיָּהּ. תאי גזע מיניים זכריים (Male germline stem cells) שומרים על תהליך יצירת תאי הזרע (spermatogenesis) באֶשֶׁךְ האנושי הַבֶּתֶר-לְדִתִּי.

כאמור, חוקרים מגטינגן שבגרמניה פירסמו השנה מחקר, לפיו אוכלוסיה קטנה של תאי מֶתְעַצְמָת יכולה להתמייין (transdifferentiate) לתאים דמויי תאי-נבט זכריים. הממצאים הראשוניים סיפקו עדות ישירה לכך שתאי מח-עצמות אנושיים יכולים להתמייין לתאי-נבט זכריים משוערים, ומזהים את מח העצמות כמקור פוטנציאלי לתאי-נבט זכריים לצורך יצירת זרע אפשרית.

בניסוי הנוכחי לא נוצרו תאי זרע בוגרים שמסוגלים לתפקד, אך בניסוי שנערך בעכברים³ בשנת 2006 נוצרו תאים דומים, שהושתלו באשכי עכברים בוגרים, והחלו לעבור תהליך יצירת תאי זרע, ואף הצליחו לייצר תאי זרע מתאי גזע עובריים של עכברים ולהפרות באמצעותם בהצלחה ביציות עכבר. במסגרת הניסוי, נלקחו תאי גזע עובריים מרחם של עכברה ימים ספורים לאחר שנולדה וגידלו את התאים במעבדה. תאי הגזע הם תאים ייחודיים היכולים להתפתח לכל סוג של רקמה, והחוקרים הצליחו לנווט את תהליך התפתחות כך שיווצר מהם זרע, שבעזרתו היפרו ביציות של עכברה והשתילו את הביציות המופרות ברחמה. העכברה אמנם ילדה שבעה צאצאים, אשר שישה מהם שרדו, אך הללו סבלו מבעיות שונות, כדוגמת בעיות נשימה⁴. הבעיות האתיות והמשפטיות בסוגיה זו אינן פשוטות, והדבר עלול ליצור סערה של ממש אם וכאשר התהליך יפותח במלואו⁵.

ב. שיקולים הלכתיים

הפקת זרע מלאכותי, הפריית ביצית על ידו והולדת נֶלֶד, מציבים בפנינו שאלות הלכתיות שונות. בשאלה הכללית האם מותר להתערב

3. K. Nayernia et al. Derivation of male germ cells from bone marrow stem cells. *Laboratory investigation*. 2006 Jul;86(7):654-63.

4. ראה גם את הכתבות הבאות: "Sperm made from human bone marrow", חדשות BBC (13.4.07), <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/health/6547675.stm>; "חוקרים מתקדמים לקראת הפיכת תאי גזע לתאי זויג", Ynet – מדע וטבע, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3102437,00.html>; "מדענים ייצרו תאי זרע באופן מלאכותי" (15.4.07), <http://cars.walla.co.il/?w=2/1091900>; טל איתן, סובלים מבעיות פוריות? הפתרון (אולי) בתאי הגזע, Ynet (18.4.07), <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3389179,00.html>

5. לאחרונה פרסמה ממשלת בריטניה מסמך מדיניות חדש (white paper), המציע לאסור שימוש בתאי זרע או ביצית שנוצרו באופן מלאכותי.

במעשי הבריאה בענייני הפרייה כבר עסקו במקומות שונים⁶. מכל מקום, ישנן השלכות מוסריות כבדות-משקל דווקא בטכנולוגיה זו, העלולה לפתוח פתח להשחתה מוסרית רחבת-היקף, ונתינת "עידוד" ליצירת משפחות בניגוד לדרך הטבע, והמבין יבין, וגם דבר זה צריך להכנס למכלול השיקולים. מכל מקום, ברגע שטכנולוגיה קיימת אין תועלת פוטנציאלית בהתעלמות ממנה, כי ממילא ישתמשו בה החפצים בכך לצרכים פחות חיוביים⁷. ההשלכות ההלכתיות עלולות לגעת בנקודות הכלליות הבאות: (1) מצוות "פרו ורבו" ומצוות "לְשִׁכָּת יִצְרָה"⁸ (2) ייחוס הוולד לאביו ושאלות הלכתיות נלוות; (3) מעמד מחודש, או אינו מחודש, בהולדת ולד בדרך זו (4) השפעת ההזרעה על מצוות הנוגעות לקרבת משפחה. להלן שאלות ספציפיות בנוגע לענייננו. בכל השאלות דלהלן יש נפקא מינה בין השתלת תאי זרע מלאכותיים ראשוניים באשכי נתרם, לבין יצירת תאי זרע בוגרים במעבדה ושימושם להזרעה מלאכותית. עובדת היות תאי-הזרע הראשוניים באשכי האב עלולה לתת לנתרם משקל יתר כאב לוולד, מאשר תאי-זרע מלאכותיים בוגרים שמעולם לא היו באשכי אדם כלל.

קביעת אֶהוּת

מקורות רבים עסקו בהקבט ההלכתי של תרומת זרע, השתלת עוברים, פונדקאות, וקביעת הורות⁹, ואף דנו בנושא השאלה העקרונית האם מותר להפרות בזרע של אדם מת אשה פנויה או נשואה¹⁰. ברם, בנושא הפקת זרע מלאכותי הזרע אינו נלקח מאיברי ההולדה של ה"תורם", אלא ממִּמֶּנּוּ עֲצָמוֹת שעבר עיבוד במעבדה. השאלה היא, האם יש לתורם זה דין אבהות לולד?

6. פרופ' אברהם שטיינברג, תאי גזע – היבטים רפואיים, אתיים והלכתיים, **תחומין**, כג (תשס"ג), עמ' 241-254; הנ"ל, תיכפול/שיבוט בני אדם: היבטים מדעיים, מוסריים ויהודיים, **בשרה חמד**, 3 (תשנ"ו), עמ' 21-38; פרופ' נחום רקובר, שבוט גנטי – תחרות במעשה ה', **שנה בשנה** (תשס"ב), עמ' 105-118; ר' ישראל יעקב כהן, אדם הנוצר ע"י שיבוט, **דברי משפט**, ו (תש"ס) עמ' נ-נח.
7. גם הגר"א נבנצל בשאלת הפריית המבחנה השתמש בטיעון דומה. ראה **ספר אסיא ה** עמ' 92-93 בפסקה ה. -- העורך.
8. על פי ישעיהו מה, יח: "כִּי כֹה אָמַר ה'... יֵצֵר הָאָדָם וְעֵשָׂה הוּא כִּוְנָהּ לֹא תִהְיֶה בְרָאָה לְשִׁכָּת יִצְרָה...".
9. ראה: הרב ז"נ גולדברג, "יחס אמהות בהשתלת עובר מאם אחרת", **תחומין** ה (תשד"מ), עמ' 248; הרב א"י כלאב, "מיהי אימו של היילוד", **תחומין** ה (תשד"מ), עמ' 260; קביעת אמהות, **תחומין** ה (תשד"מ), עמ' 268; הרב ע' ביק, "יחס אמהות בהשתלת עוברים", **תחומין** ז (תשמ"ו), עמ' 266; הרב זלמן נחמיה גולדברג, "תקלות העלולות לצמוח מהשתלת עוברים", **תחומין** י (תשמ"ט) עמ' 278; הרב י' אריאל, "הפריה מלאכותית ופונדקאות", **תחומין** טז (תשנ"ו) עמ' 171; איתמר ורהפטיג, "תוקפו של הסכם להפריה חוץ גופית", **תחומין** טז (תשנ"ו) עמ' 181; הרב י' בן מאיר, "הורות משפטית וגנטית בהלכה", **אסיא** ח, עמ' 73; פרופ' אברהם שטיינברג, ח"ב, **אנציקלופדיה הלכתית רפואית**, ירושלים: מכון שלזינגר, תשנ"ד, ערך הפרייה מלאכותית.
10. הרב מרדכי הלפרין, "הזרעה מלאכותית לאחר מיתתה", **בית הלל** ג, א [ט] (טבת תשס"ב), עמ' נד-ס, וראה עוד להלן בהע' 12.

בעקבות שאלה זו גם עולות שאלות הקשורות לעניין ייחוס, כדוגמת ירושת אב, שיוך לשבט האב, ועוד¹¹. לענ"ד קשה לתפוס מושג של אבהות לוולד שלא נהווה מאיבר ההולדה של האיש, אלא עובד ממח עצמותיו. ייתכן כי אמנם עובר זה יכול להיות "יוצא ירכו" כפשוטו, יוצא מח עצמותיו, אך הוא לא יצא "ממעיו", מכלי ההולדה של האב, ואיך נקרא לוולד זה "זרעו" של אביו כאשר הוא באופן חד-משמעי אינו "זרעו" אלא "מח-עצמותיו"?¹² (ברם, אם הושאלו תאי זרע מלאכותיים ראשוניים באשכיו, עאכ"ו אם מדובר בתאים שפותחו ממח עצמותיו הוא, יש יותר מקום לומר שהוא "זרעו", שכן זרע זה עובד ונהיה לזרע בר-קיימא באשכיו). כהן שהוליד בדרך זו לכאורה לא יוכל להעביר את הכהונה לבנו, לפי שאין בנו מזרעו של אהרן הכהן. כך, גם בנוגע לזרע בית דוד – לכאורה הנולד בדרך זו לא יוכל להחשב כזרע דוד המלך. מכל מקום, הסברא אולי אומרת שהולד הזה אינו יוצא מכלל קרובו של האדם, שכן עצמו ובשרו הוא, ונוצר מגופו שלא כדרך הטבע, ועל כן לכאורה שייך בו "ומבשרך לא תתעלם", וכל האיסורים והחובות הקשורים לקרוביו, בהם איסורי עריות (כלומר: אם נולדה לו בת, היא אסורה עליו אף אם אינה מיוחסת אליו להיות מוגדרת בתו לכל דבר).

מצוות פרו ורבו

לעניין מצוות "פרו ורבו", ישנן דעות שונות בפוסקים: יש הסוברים כי מצוות "פרו ורבו" תלויה במעשה ומתקיימת במעשה הביאה¹³, יש הסוברים שאין הכרח בביצוע מעשה לשם קיום המצווה, אלא המצווה היא שיהיו לו בנים¹⁴. לדעה הראשונה – אין כאן מעשה ביאה, ולכאורה אין קיום מצוות "פרו ורבו". לשיטה השניה – הרי יש לו בנים (אם הם מיוחסים אליו). אך גם לדעה הראשונה יתקיים שיש כאן קיום המצווה, זאת מן הטעם הבא: לגבי הזרעה מלאכותית לאחר מיתה הועלתה האפשרות כי גם לדעה הראשונה (שמצוות "פרו ורבו" תלויה במעשה) יש אולי מקום לומר שלא רק מעשה

11. ראה: הרב ד"ר מרדכי הלפרין, "תרומת חומר גנטי וטיפולים חדישים בעקריות", מתוך **הכינוס השנתי הראשון לרבנים ולרופאים בנושא: גינקולוגיה, פוריות ויילודים לאור ההלכה**, פסח תשנ"ב – אפריל 1992, סעיף ח' – "השתלת שחלות", המתייחס לשאלת הייחוס בהשתלת שחלות.

12. יתירה מכך, הרב ד"ר מרדכי הלפרין במאמרו "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה – איסור והיתר", **אסיא** עז-עח (טבת תשס"ו), עמ' 120, כותב שבהזרעה "שהוצאת הזרע נעשתה לשם הזרעה ולא להפקרה, רבו הפוסקים המחשיבים את הנולד כבנו לכל דבר", אך הנה בענייננו אין הוצאת זרע להזרעה, ואף אין הוצאת זרע כלל אלא מח-עצמות, והדבר לכאורה גרוע מהוצאה לשם הפקרה שאז לפחות הייתה הוצאת זרע בר-הולדה.

13. ראה באריכות במאמרו של הרב מרדכי הלפרין, "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה", **בית הלל** ג, א [ט] (טבת תשס"ב), עמ' נה-נו, המביא בעניין זה את הרמב"ם הל' אישות פט"ו הל"א, ר"י בתוס' ב"ב יג ע"א, המגיה על הט"ז בריש אבה"ע סי' א ס"ק ח, ואף **שו"ת יביע אומר** ח"א – או"ח סי' לו אות יד, ואף **שו"ת אגרות משה**, חלק אבן העזר ב, סוף סי' יח.

14. שם, עמ' נו-נז, בשם הגאון הרוגוצ'ובר, **שו"ת צפנת פענח** סי' קפה.

ביאה נחשב למעשה במצווה זו אלא גם הוצאת זרע לשם המצווה נחשבת כמעשה, ואם קיום המצווה מותנה בהולדת הבנים, יחשב זה שהוציא את זרעו בחייו למקיים המצווה אף אם יוולדו לאחר מותו¹⁵. אם כן, אולי גם יצירת זרע ממח-עצמותיו בחייו תחשב אף היא כמעשה לעניין מצוות "פרו ורבו". ברם, יש לשקול את העובדה שכאשר מדובר ביצירת זרע מלאכותי – הזרע לא נוצר מאיברי ההולדה (ואמנם אם השתילו את תאי הזרע המלאכותיים הראשוניים באשכיו, יש לאיברי ההולדה חלק ביצירתו אך לא מתחילה ועד סוף) ועל כן לא שייך שהתורה תצווה אדם להוליד בנים ממח עצמותיו. מכל מקום, בין כה וכה ייתכן כי יש בכך קיום מצוות "לשקט יצרה", שכן תורם זה וגופו אכן גרמו לכך שהעולם יהיה מיושב ומאוכלס ע"י תרומת מח עצמותיו לתהליך זה.

ייצור זרע ממח עצמות של נפטר

האם מותר לקחת תאים מגוף של מת ולהפיק מכך תאי זרע שיופרו לאחר מכן באלמנתו? האם יש איסור הנאה מן המת כאשר אין מדובר בתורם חי?¹⁶ בעניין דומה – שאיבת זרע מן המת לצורך הפריית אלמנתו – הדעות היו חלוקות, ונראה כי אותן דעות תחלוקנה בעניין זה גם כן¹⁷.

15. שם, עמ' נז.

16. הרב זלמן נחמיה גולדברג. "על תרומת ביצית, פונדקאות, הקפאת זרעו של רווק, ונטילת זרע מהמת". **אסיא**, סה-סו, תש"ס, 45-49. לביבליוגרפיה כללית ומקיפה לנושא נתוחי מתים בהלכה, ראה: קלמן כהנא, **אסיא** י, ג, (תשמ"ה), עמ' 89-54; ו**ספר אסיא** ו (תשמ"ט) עמ' 331-303. מקורות נוספים לעיון: **ספר אסיא** ג, עמ' 343 (בעניין הסיכון שבדבר); **ספר אסיא** ד (תשמ"ג), עמ' 259-257; **שו"ת ציץ אליעזר**, ח"ט, סי' מה; שם, ח"ג, סי' צא; **שו"ת מנחת יצחק**, ח"ו, סי' קג; **דיני ישראל**, ז, עמ' כה; **שו"ת יחווה דעת**, ח"ג, סי' פד; **מאורות**, 2, תש"מ, עמ' 18; **הלכה ורפואה**, ב (תשמ"א), עמ' קיד ועמ' קכב; שם, ג', עמ' סא; **הפרדס**, סיון תש"ך, עמ' 16-15; שם, סיון תש"מ, עמ' 13-11.

17. ראה: פרופ' אברהם שטינברג, הזרעה מלאכותית – "אשה כי תזריע", **סקירות על נושאים משפטיים בויקחם למקרא**, גיליון מס' 162 (פרשת תזריע-מצורע, תשס"ד), בקישורית <http://www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/162-2.htm>. הגרד"ג גולדברג כתב שיש מקום להתיר אם הבעל הסכים למעשה הלקיחה שלאחר מותו, או שיש אמדן ברור להסכמתו (הרב זלמן נחמיה גולדברג, "על תרומת ביצית, פונדקאות, הקפאת זרעו של רווק, ונטילת זרע מהמת", **אסיא**, סה-סו [תש"ס] עמ' 49-45); הרב יעקב אריאל כתב שלמרות שאין איסור הלכתי בכך – הפעולה לא רצויה מסיבות שונות, ולכן יש להתיר זאת רק במצבים חריגים ולאחר חלוף זמן סביר מפטירתו, כדי שיהיה שיקול דעת הגיוני (הרב י' אריאל ואחרים, "הפרייה לאחר המוות – היבטים משפטיים והלכתיים", **הרפואה קלט** [2000] עמ' 331); והרב יגאל שפרן כתב שאסור לשאוב זרע ממת בגלל איסור ניוול המת ובגלל איסור הנאה מן המת, וגם אם בדיעבד היפרו מזרע זה, אין הצאצא מתייחס לבעל הזרע (ר' יגאל בצלאל שפרן, "אבהות לאחר מיתה", **תחומין**, כ [תש"ס], עמ' 352-347).

נקדשות

האם יש איסור על כהן לעבור תהליך זה¹⁸, משום מצוות "נקדשות" (ויקרא כא, ח)¹⁹, בשל זילות מסוימת שיש בחריגה מדרך הטבע בעניינים שבצנעה? מצווה זו גם מתייחסת לשאר עם ישראל, המצווים לדאוג על שמירת כשירותו של הכהן לעבוד במקדש.

פדיון בכור וירושו

כאשר נולד לאדם בן בכור, יש לפדותו לאחר שלושים יום, על ידי נתינת שווי חמישה שקלים בשקל הקודש לכהן. דבר זה נלמד מן הפסוקים הבאים:

"קִדֵּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּבִנִי יִשְׂרָאֵל בְּאֶדָם וּבְבִהֶמָּה לִי הוּא", (שמות יג, ב) "...וְכָל בְּכוֹר אֶדָם בְּבִנִי תִפְדֶּה", (שם, פס' ג) "וַיְהִי כִי הִקְשָׁה פְרִיעָה לְשַׁלְּחָנוּ וַיְהִיג ה' כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אֶדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֶמָּה עַל כֵּן אֲנִי זֹכֵר לָהּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזִּקְרִים וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אֶפְרָיִם", (שם, פס' טו). "כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לְכָל בְּשׂוֹר... בְּאֶדָם וּבְבִהֶמָּה יִהְיֶה לָךְ אֵף פֶּדָה תִפְדֶּה אֶת בְּכוֹר הָאֶדָם... וּפְדוּיוֹ מִכֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה בְּעֶרְפְּךָ כֶּסֶף חֲמִשָּׁת שֶׁקֶלִים בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֲשִׂימָה גֵּרָה הוּא" (במדבר יח, טו-טז).

בכור זה שיש לפדותו הוא בכור לאמו, כלומר: אם הוא הבן הראשון של האם יש לפדותו, אחרת – אין צורך לפדותו. וכך כותב הרמב"ם²⁰: "מצוות עשה לפדות כל איש מישראל בנו שהוא בכור לאמו הישראלית, שנאמר 'כל פטר רחם ל', [שמות לד, יט] ונאמר 'אף פדה תפדה את בכור האדם' [במדבר יח, טו]". עד כאן לעניין בכור לאמו.

אם הולד הוא בן ראשון לאביו – הוא יורש כפליים מאחיו בנכסיו אביו, כדברי הכתוב: "...כי את הבכר... יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו כי הוא ראשית אנו לו משפט הבכרה" (דברים כא, יז). דין ירושת בכור עלול להעלות בפנינו את השאלה הבאה: האם בכור הנוולד מעיבוד זרע מלאכותי נחשב כבכור לאביו, אף אם היו לאביו ילדים אחרים שנולדו לפניו, משום ש"פנים חדשות באו לכאן"²¹, או שמא אין בכך לגרום לדין בכור מחודש? כמו כן, אם אדם הוליד בן בכור בזרע מלאכותי, ואחר כך בס"ד ילדו הוא

18. אם יוכרע שהצאצא לא מתייחס לאביו הכהן ואין עליו דיני כהונה, הבעיה החברתית שתיווצר בהגיעו של הבן למצוות איננה פשוטה. אם כי היא הרבה פחות מביכה מאשר מבוכת הבר מצוה מצאצא של אשת כהן מהזרעה מלאכותית מגוי. -- העורך.

19. "נקדשותו כי את לחם אֱלֹהֵיךָ הוא מקריב קֹדֶשׁ יְהִי לָךְ פִּי קֹדֶשׁ אֲנִי ה' מְקַדְשֶׁכֶּם".

20. משנה תורה לרמב"ם, הלכות ביכורים, יא, א.

21. פנים חדשות באו לכאן, שכן יש פה פריין מחודש, וביחוד במקרה בו ההשתלה היתה מאדם אחר – הפריין נתה הוא אף מסוג חדש – פריין זר או משולב בין שני בני אדם שונים.

ואשתו ילדים נוספים בדרך הטבע – האם הבן השני, שהוא הראשון שנולד בדרך הטבע, הוא-הוא הבכור לאביו (לעניין ירושה) ולאמו (לעניין פדיון)? או שמא יש כאן שני בכורות? על פי מה שכתבנו לעיל בקביעת אבהות, נראה שלא יהיה לו דין בכור לירשת אביו, שכן הוא רק "בכור מח-עצמותיו"²². לעניין פדיון הבכור לאמו – אף אם מדובר על יצירת ביצית ממח עצמות – הרי שהוא פטר רחם לאמו זו שנשאה אותו ברחמה והיא יולדתו, ועניין זה דומה לכאורה להפרייה מלאכותית רגילה.

ממזרות – קרבת משפחה בין תורם למופריה

מה יהיה דין הולד שנוצר מעיבוד זרע והפרייה מאת קרובים זה לזה לעניין ממזרות? ומה לגבי תרומה מאת אותו אדם עצמו? כגון: עיבוד זרע ממח עצמות של נקבה והפרייה ביצית של אותה אשה עצמה²³. השאלה היא האם כאשר אין ביאת איסור הולד יהיה ממזר, או שמא רק ביאת איסור גורמת לממזרות? יש מי שסבר²⁴ שאם אשת איש נתעברה באמבטי מזרע של אדם שאינו בעלה – הולד ממזר, אף שאין כאן ביאת איסור. זאת, משום שלשיטתו התורה לא יצרה ממזרות משום הנאת הביאה, אלא אף ללא ביאה כלל הולד ממזר. לשיטה זו, גם בנוולד מזרע מלאכותי – יתכן כי הולד ממזר אף שאין ביאת איסור. ברם, דברים אלו נפסלו על ידי אחרים בטענה ש"אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד השכל"²⁵. מכל מקום, יש לבחון האם התורה מחילה ממזרות ביצירת ולד באמצעות תרומת חומר שלא נועד במקורו להיות זרע, ואף אינו יכול להתהוות לזרע בדרך הטבע אלא רק במעבדה בלבד, או שמא תרומה זו אינה יכולה ליצור איסורים. יתירה מכך, בהריון באמבטי סוף כל סוף יש זרע של פסול קירבה, זרע זה היה יכול להיות תוצר של איסור בביאה טבעית, אלא שלא הייתה כאן ביאה, קרי: היה נתק בין שלב הוצאת זרע לבין שלב קליטת הזרע, ולא הייתה ביאת הגוף. לעומת זאת, כאן אין זרע כלל אלא מח עצמות, ולו יזיק אדם מח-עצמותיו

22. יש לזכור את העובדה שכאשר הושתלו תאי זרע מלאכותיים ראשוניים באשכי האב – תמונת המצב עלולה להיות שונה, שכן כאן מעורבים כלי הולדת האב בשלב כל-שהוא, ואם מדובר בשני אנשים: תורם מח-עצמות ומושתל – העניין מורכב יותר.

23. והרי אם אסור להוליד עם קרוביו של האדם, כך לכאורה אסור לאדם להוליד עם עצמו, שהרי מיהו קרובו יותר ממנו?

24. כגון ספר "זכר לחגיגה", חלק זכר למעשה בראשית, חגיגה יד.

25. כך דברי ר' אלטר יחיאל נבנצל, **מנחת יחיאל**, ח"ג, סטניסלבוב, ה'תרצ"ט, סי' מז, אות א, עמ' 55-56, המתפלא על דברי ה"זכר לחגיגה" שחולק על גדולי הראשונים "שהסכימו שדבר פשוט הוא שהולד כשר, ולא אסור לאשה לרחוץ באמבטי שרחץ בו איש אחר או לשכוב על סדינים ששכב עליהם איש אחר אלא משום דקפדינן על הבחנה... שהולד שנולד מאמבטי מתייחס אחר בעל הזרע, ואסור לו לישא אתותו בת האיש הזה דהוא אבי' ממש...", ומסיים "ודברי הספר זכר לחגיגה אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד השכל".

ברחמה של קרובתו – לא יהיה בכך איסור ביאה, ואם כן – יש סברה לומר שעיבוד מח זה לזרע מלאכותי לא יוכל להחיל איסורים, שכן לא הייתה דרך אפשרית לקיום איסור ביאה בזרע זה²⁶.

הכשר ממזרים ופסולי חיתון

בעקבות שאלת קביעת אבהות תעלה שאלה נוספת – שאלת הכשרת צאצא עתידי של הפסול לבוא בקהל על ידי עיבוד זרע מלאכותי ממח עצמותיו. למשל: ממזר שיצרו מתאיו זרע מלאכותי והפרו אשה כשרה, ואחרי תשעה חודשים נולד ילד, האם הולד ממזר או כשר?

השיקולים האפשריים להכשרת בן זה: 1. מח עצמות של "פסול" זה לא היה יכול להוליד לפני עיבוד הזרע, ויש כאן הרבה יותר מאשר "פנים חדשות באו לכאן", אלא מהות חדשה ממש. 2. ייחוס ההורות לאב יהווה שיקול נוסף בעניין זה – אם הולד מיוחס אליו – הרי יש פה זיקה שתפסול אותו לעניין ביאה בקהל? 3. מדובר בפועל ב"זה וזה גורם", (תאי גוף האב – מחד, והמעבדה – לאידך) והשאלה תהיה האם כלל זה שייך לאיסורי עריות, והאם יפסק ש"זה וזה גורם" מותר.

ייבום

מצוות ייבום היא שאם אדם נפטר ללא בנים נושא אחד מאחיו את אלמנתו ויורש את נכסיו והבן שיוולד להם ימשיך את שושלת האב שמת בלי בנים. התורה גם אפשרה לאחי המת לחלוץ לאלמנת אחיו, אם לא יחפון לייבמה, ולאחר החליצה מותרת היבמה להינשא לכל אדם. מצוות הייבום מתקיימת כאשר התקיימו התנאים הבאים: "כִּי יָשְׁבוּ אָחִים יַחְדָּו, וּמֵת אֶחָד מֵהֶם, וּבֶן אֵין לוֹ" (דברים כה, ה). כאשר יש לאב הנפטר בן בשעת מיתתו – אין מצוות ייבום, אך אם בשעת מיתתו לא היה לו זרע חלה חובת הייבום. הרב מרדכי הלפרין, במאמרו בעניין המעמד ההלכתי של הנולד מהזרעה מלאכותית לאחר מות אביו²⁷, הבדיל בין שלושה מצבים: 1. בעת מות האב הייתה היבמה בהריון עם ולד זה – הייבום תלוי ועומד עד

26. יש לציין את מסקנת הרב ד"ר מרדכי הלפרין (במאמרו הזרעה מלאכותית לאחר מיתת איסור והיתר, **אסיא** עז-עח (טבת תשס"ו), עמ' 121), שאין חשש ממזרות בנושא הזרעה מלאכותית (בייחוד זו הנעשית לאחר מיתה), "וכבר הורה זקן, הגר"מ פיינשטיין, שדין ממזרות הוא תולדה של מעשה העבירה ולא של העירוב הזר, ולכן הולד כשר, ואין לחוש כלל לדעת החולקים", והביא שם תשובת ה**יביע אומר** (ח"ח סי' כא סוף אות ד) משנת תשל"ח: "וזכורני כי זה כעשרים שנה בהיותי יחד בבית הדין הגדול ירושלים, עם עמיתי הגר"ש אלישיב, והגר"ב זולטי, דברנו בזה, והיה פשוט לכולנו שגם אם קבלה האשה זרע מאיש אחר וילדה, שאין הולד ממזר, מכיון שאין כאן ביאת איסור".

27. הרב ד"ר מרדכי הלפרין, "מעמד הלכתי של הנולד מהזרעה מלאכותית לאחר מות אביו", **דברים שיש להם שיעור: עיונים ובירורים במצות כיבוד אב ואם**, אלון שבות: הוצאת 'צומת' – צוותי מדע ותורה, תשס"ה, עמ' 159-180.

שיתברר אם הוולד חי או נפל. אם הוולד חי – מתברר למפרע שלא חלה חובת ייבום בזמן מיתת האב, אחי-היבם; 2. בעת מותו עדיין לא הייתה היבמה בהריון, אך בגופה היה הזרע שנקלט רק לאחר מיתתו. – ה'נודע ביהודה'²⁸ חידש שבמצב כזה חלה חובת ייבום גם לאחר לידת הבן, למרות שבן זה נחשב כבן המת לכל דבר, והרב הלפרין דן בנקודה זו באריכות, ובדברי החולקים על ה'נודע ביהודה', ולבסוף מסיק שנראה להלכה כדעת החולקים על ה'נודע ביהודה', הסוברים שאם זרע המת היה בגוף האישה לפני מיתתו, אף שטרם נקלט – דינו כאילו כבר נקלט, והביא דברי הגר"ז אויערבאך בנדון זה שהתייחס לעניין הזרעה; 3. בעת מות האב לא היה בגופה זרע הבעל, שנשמר קפוא והופשר לאחר מיתתו, והוזרק לתוך גוף האישה, נקלט, ולאחר זמן נולד צאצא מזרע זה. – במצב זה נראה שדין ייבום שנקבע בעת מיתת האב אינו מתבטל.²⁹

להלן מעשה: ראובן נשא את רחל לאישה, ויש לו אח ושמו שמעון. ראובן הוליד בן על ידי זרע מלאכותי שעובד מתאיו, ומלבד בן זה (או בת זו) אין לו בנים. ראובן נפטר.³⁰ האם אשת ראובן חייבת בייבום? שוב, לכאורה הדבר תלוי בשאלת הייחוס: האם לולד יש ייחוס לאביו?³¹ אך גם אם תיפתר שאלת הייחוס, ובהנחה שאכן יש לו ייחוס לאביו, עדיין יש לחלק את המעשה לפי החלוקה דלעיל: 1. אם בעת מות האב הייתה היבמה בהריון עם וולד זה – והוולד אינו נפל – אין חובת ייבום; 2. אם בעת מותו עדיין לא הייתה היבמה בהריון, אך בגופה היה הזרע המלאכותי שנקלט רק לאחר מיתתו. – ייתכן שלהלכה דינו כדין נקלט בחיי האב; 3. אם בעת מות האב לא היה בגופה הזרע המלאכותי, אלא הוזרע בה לאחר מיתתו. – דין ייבום שנקבע במות האב אינו מתבטל.

שאלה דומה גם תעלה בנוגע לוולד מזרע מלאכותי ואחיו מן האב (שנולד בצורה דומה או בדרך הטבע) – האם אחיו חייב ליבם את אשתו?

28. ר' יחזקאל לנדא, ה'נודע ביהודה', אבה"ע מהדורא קמא, סוף סי' סט.
 29. בהמשך דן שם הרב הלפרין בדיון ירושת בן זה לעומת היבם, ובקדימות ירושה זו.
 30. ולגבי הפריית מבחנה רגילה לאחר פטירת הבעל, ראה דברי הרב יאיר חדאד, "רופאים שביצעו הפריית מבחנה אחרי מיתת הבעל ונולד לאשה בן קיימא", דברין יאיר, ח"ב, סי' לב, עמ' רב-רה, שלפיו האשה פטורה מחליצה ומיבום. ראה גם: אבהות לאחר מיתת יגאל בצלאל שפרן. תחומין, כ (תש"ס), עמ' 347-352. ועיין נועם א (תשי"ח), עמ' קיא והלאה, שם ישנה רשימה ארוכה של מאמרים בנוגע להזרעה מלאכותית, ייחוס הוולד וכשרותו, מאת גדולי תורה רבים (ביניהם הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל).
 31. מאידך – התורה אומרת "כי ישבו אחים יחדיו" (דברים כה, ה), ואף אם יש לוולד ייחוס לאביו – ניתן לומר כי זרע מלאכותי זה "לא בא לעולם" באותו זמן כלל, ולא היה בפוטנציה אפילו בתפקיד חומר-הולדה, והוא חידוש שלא היה קיים בזמן נישואי ראובן ורחל. לפי זה, הרי זה דומה להולדת ילד מזרעו לאחר מיתת האב, ואולי יש צורך בייבום או חליצה.

האם הוא חייב לייבם את אשת אחיו?³² ומה אם מדובר בשני אנשים ש"יצרו" וולד זה: אדם א' – תורם מח-עצמותיו מנו הופקו תאי זרע מלאכותיים ראשוניים, אדם ב' – מושל שהשתילו באשכיו תאים אלו שהפכו לבוגרים?

עילה לגירושין

בעל שאשתו הערימה עליו, ולקחה את תאיו בעורמה (וכל-שכן תאי אדם אחר) ליצירת זרע מלאכותי, יכול יהיה לחייב את אשתו בגט בשל כך. זאת, על פי דברי בעל ה"ציץ אליעזר" שפסק לעניין הזרעה מלאכותית מתורם זר (רגילה, בזרע אמיתי) שהתבצעה ללא ידיעת הבעל³³, שיש לחייב את האשה לקבל גט פיטורין, ואחת מן הסיבות לכך הוא שהיא "עוברת על דת משה ויהודית". יתירה מכך, יתכן כי האשה איבדה את כתובתה אף אם לא היתה התראה, ויש סברא שנאסרה על ידי כך [על ידי הזרעה מאדם אחר] על בעלה, אם כי בענייננו סברא זו קלושה יותר, בשל העובדה שאין מדובר בחומר שהיה זרע מלכתחילה, וגם אין מדובר פה בזרע תורם.

ג. סיכום

בדפים אלו הועלו שאלות המתעוררות בעקבות "זרע מלאכותי", העלול לאפשר לכל איש ואשה לפרות ולרבות. יש במאמץ לסייע לחשוכי בנים להוליד ממידת הצדקה, שכן אמר ריב"ל "כל אדם שאין לו בנים חשוב כמת" (נדרים ס"ד, ע"א) ויש כאן הצלה ממיתה לחיים; והצדקה היא סימן להיותנו "זרע אברהם" (ואוסיף: מלאכותי או שאינו מלאכותי), כדברי הרמב"ם בהל' מתנות עניים (י, א): "חייבין אנו להזהר במצות צדקה יותר מכל מצות עשה, שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו לעשות צדקה [בראשית יח, יט]", וגם הרחמנות היא סימן לכך, שכן "זרעו של אברהם אבינו והם ישראל... רחמנים הם על הכל" (הל' עבדים ט, ח).

32. לכאורה יש מקום כאן להתיר את האשה בייבום וחליצה ממה נפשך: אם האח שנוצר מזרע מלאכותי נחשב כאח, הרי שיבומו ייבום וחליצתו חליצה. ואם איננו נחשב כאח ע"פ ההלכה, אזי אם הוא "אח יחיד", לא חלה כלל חובת ייבום והיבמה מותרת לשוק. לפי"ז יש מקום להחמיר רק כשיש אחים נוספים, ואז רק עליהם תוטל מצות הייבום או החליצה. -- העורך.

33. שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט, סי' נא, פרק ד.